

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет

**НАУКОВІ ОСНОВИ ПРАВОТВОРЧОСТІ ТА ЮРИДИЧНОЇ
ТЕХНІКИ**

**Практикум для студентів
спеціальності 081 «Право»**

Київ 2022

	стор.
Вступ	5
Модуль 1 Правотворчість у сучасній теорії та практиці України	7
Практичне заняття 1.1 Правотворчість у системі категорій права.....	7
Практичне заняття 1.2. Правоутворення та його основні етапи.....	9
Практичне заняття 1.3. Теоретико-правові засади стабілізаційного призначення правотворчості	12
Практичне заняття 1.4. Теоретико-правове підґрунтя сучасної правотворчості	15
Практичне заняття 1.5. Сучасні проблеми теорії та практики правотворчості.....	18
Практичне заняття 1.6. Теоретико-методологічні засади досліджень юридичної техніки.....	22
Практичне заняття 1.7 Сучасні підходи до розуміння юридичної техніки	24
Практичне заняття 1.8. Правила та засоби юридичної техніки та проблеми їхнього застосування	27
Список рекомендованих джерел	30

ВСТУП

Дисципліна «Наукові основи правотворчості та юридичної техніки» посідає значне місце в системі професійної підготовки майбутнього юриста, оскільки покликана не лише вдосконалити та поглибити знання студентів про сучасні проблеми теорії та практики правотворчості, поняття, особливості та види нормативних документів, правила та засоби юридичної техніки, а й сформуванню вміння і навички щодо роботи з юридичними документами, укладання та редагування управлінських, кадрових, процесуальних документів. Знання та правильне застосування засобів, правил і прийомів юридичної техніки дозволить створювати грамотні, якісно оформлені нормативно-правові та індивідуальні акти, що є незамінним атрибутом професійної діяльності фахівця в галузі права.

Основні завдання даної дисципліни полягають у формуванні у студентів вмінь та навичок застосовувати досягнення різних наук в сферах правотворчості та юридичної техніки, оволодінні ними методикою вирішення професійних завдань у сфері створення нормативно-правових актів та набутті вітчизняного і світового досвіду поєднання досягнень юридичної науки з практикою у сферах правотворчості та юридичної техніки, а також у підготовці їх до участі в правотворчій діяльності органів державної влади та до науково-дослідної і викладацької роботи.

Метою практикуму є допомога студентові у засвоєнні базових понять та елементів правотворчої діяльності, оволодінні техніко-юридичними прийомами і засобами у правотворчій, правозастосовній та інтерпретаційній діяльності, що використовуються в процесі формування змісту та зовнішнього оформлення нормативно-правових актів.

Структурно практикум побудований з урахуванням вимог кредитно-модульної системи, сутність якої полягає у розподілі всього навчального курсу і програмного матеріалу на змістовні модулі, тобто на блоки споріднених, логічно і функціонально пов'язаних між собою тем, висвітлення яких дає можливість вивчати теоретичні та практичні проблеми правотворчої діяльності і юридичної техніки, нормотворення та правозастосування, правоутворення у сферах публічного та приватного права. До практикуму вміщено теми практичних занять, основні теоретичні

відомості, додаються питання для самостійної роботи та самоконтролю. Також до кожної теми практикуму подано завдання для практичного засвоєння теоретичних положень щодо підготовки юридичної та іншої документації.

Отже, даний практикум допоможе студентові у самостійному поглибленні теоретичних знань про основні категорії юридичної науки і практики; виробленні професійних навичок орієнтуватися у наукових джерелах дисципліни; здійсненні аналізу правотворчих помилок та способів їх усунення; а також вивченні сучасних напрямків та тенденції розвитку юридичної техніки в Україні.

МОДУЛЬ 1. ПРАВОТВОРЧІСТЬ У СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ

Практичне заняття 1.1. Правотворчість у системі категорій права

План

1. Предмет та об'єкт правотворчості.
2. Методологія наукового опрацювання правотворчого процесу.

Основні теоретичні відомості

Активізація правотворчої діяльності, що спостерігається сьогодні на всіх рівнях правотворчості (як на законодавчому, так і на підзаконному), проводиться з метою формування досконалої правової системи, вдосконалення законодавства й реального закріплення в ньому гарантованих конституцією прав та свобод людини і громадянина.

У спеціальній юридичній літературі поняття, ознаки, принципи, функції, форми правотворчості, її співвідношення з категорією правоутворення розглядається в цілому однаково. Зокрема, поняття «правотворчість» є синонімічним «правотворчій діяльності», яка проявляється у правовій формі діяльності уповноважених органів держави і громадянського суспільства, спрямованої на встановлення, зміну чи скасування правових норм і яка здійснюється з метою їх підготовки, ухваленні, опублікуванні і систематизації.

Об'єктом правотворчості є явище або категорія, що підлягає науковому дослідженню за допомогою пізнавальних засобів та прийомів та включає відносини, що відображають правову природу правотворчого процесу, а також теоретико-методологічні засади пізнання, врегулювання, перетворення проблем виникнення, формування, розвитку і функціонування права.

Предмет правотворчості включає найбільш значущу частину правових проблем виникнення, формування, розвитку і функціонування права, а також методологічні засади виявлення, попередження та розв'язання правових проблем розвитку.

В будь-якій предметній сфері першочерговим для осмислення теоретичного матеріалу є питання методологічного забезпечення. Необхідність розробки методології дослідження правотворчого

процесу в Україні зумовлюється постійною потребою всебічного вивчення сутності цього правового явища та перспектив його подальшого розвитку в майбутньому.

Методологія сучасної юридичної науки становить складне та багатопланове утворення, яке охоплює проблеми структури наукового знання в наукових правових теоріях; закони виникнення, функціонування і зміни наукових правових теорій; понятійний апарат юридичної науки; структуру методології юридичної науки; аналіз її наукової мови, моральних і формалізованих методів дослідження, типології системи наукового правового знання тощо.

Трансформуючи традиційну структуру методів, що використовуються в юридичних дослідженнях, відносно предмета та завдань цієї навчальної дисципліни, необхідно зазначити, що система методів опрацювання правотворчості охоплює:

- загальні методи мислення (пізнання) – аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, порівняння тощо;

- філософські методи (діалектичний, метафізичний, герменевтичний);

- загальнонаукові методи, що використовуються переважно більшістю або всіма науками (історичний, функціональний, синергетичний тощо);

- конкретно-наукові (приватно-наукові) методи, які застосовуються конкретними науками або їх окремими групами. Конкретно-наукові методи поділяються на дві підгрупи: неюридичні (конкретно-соціологічний, статистичний) та юридичні (формально-юридичний і порівняльно-правовий).

Розглянуті вище методи спрямовані на вивчення предмета наукового пошуку. Однак цього недостатньо для дослідження кінцевого результату, оскільки неврахованими залишаються принципи наукового пізнання природи процесу правотворчості. До принципів, які мають сприяти осмисленню правотворчості належать: 1) принцип науковості; 2) принцип історизму; 3) принцип всебічності; 4) принцип об'єктивності; 5) принцип конкретності; 6) принцип професіоналізму; 7) принцип гласності; 8) принцип відповідальності; 9) принцип системності тощо.

Основні поняття: правотворчість, предмет правотворчості, об'єкт правотворчості, методи наукового пізнання, юридичні та

неюридичні конкретно-правові методи, принципи правотворчого процесу.

Джерела: [1] - [5]; [8] - [9]; [11]; [14]; [18] - [20].

Завдання 1

Скласти та заповнити таблицю «Правові засоби у правотворчому процесі», враховуючи сучасний стан розвитку національної правової системи.

Завдання 2

Записати у робочому зошиті функції правотворчості, надавши їм коротку характеристику.

Завдання 3

Розкрити зміст правотворчості у контексті правової політики та охарактеризувати основні напрями цієї діяльності.

Завдання 4

Проаналізувати поняття правопорядку та визначити ознаки даного правового явища.

Запитання для самоперевірки

1. Що становить об'єкт правотворчості?
2. На яких принципах базується правотворча діяльність?
3. Які Ви знаєте приватно-наукові методи опрацювання правотворчості?
4. Як співвідносяться поняття «законність» та «правозаконність»?
5. У чому полягає роль держави та громадянського суспільства в утворенні правових норм?

Практичне заняття 1.2. Правоутворення та його основні етапи

План

1. Поняття правоутворення.
2. Етапи правоутворення.
3. Правоутворення у сфері публічного та приватного права.
4. Основні орієнтири сучасного розуміння правоутворення.

Основні теоретичні відомості

Формування права, як складного соціального явища, характеризується взаємодією об'єктивних умов і суб'єктивних факторів, які визначають і забезпечують створення нормативно-

правових актів. Саме тому правоутворення – це складний соціальний процес, що охоплює виникнення, зміну чи припинення важливих з точки зору суспільства та держави суспільних відносин та породжує зміни у структурі правосвідомості.

Правоутворення є одним із центральних понять праворозуміння, тому його трактування визначається напрямом (типом) праворозуміння, в межах якого воно здійснюється.

Так, вітчизняна теорія права минулого століття, якій властиве домінування юридичного позитивізму, визначало правоутворення як «переведення» об'єктивних законів суспільного життя у правові приписи (законодавство), здійснюване переважно державними органами. Тобто правоутворення ототожнювалося з правотворчістю держави.

Сучасні уявлення щодо правоутворення зумовлені інтегративними тенденціями в праворозумінні, які не відкидають можливості державної діяльності з надання праву певних писаних (позитивних) форм. Ця діяльність розглядається як логічний компонент процесу утворення права, який, окрім позитивізму, має природно-правові, соціологічні, психологічні та інші основи.

У процесі правоутворення умовно виділяють наступні етапи:

1) формування (зародження) суспільних відносин. Для цього етапу характерними є саморегулювання суспільного життя, що визначається соціальними потребами, принципами, ідеалами, інтелектуальним розвитком; залежність від рівня суспільної комунікації та впливу різноманітних чинників соціальних змін;

2) формування правових правил. На даному етапі відбувається виявлення й узагальнення державно-владними та іншими компетентними суб'єктами тих суспільних відносин, які потребують подальшого впорядкування правовими засобами, а також їх відображення у відповідних формах зовнішнього закріплення права як загальнообов'язкових правил поведінки.

3) реалізація правових правил. На цьому етапі сформульовані (формалізовані) правові приписи втілюються у конкретні правові відносини і таким чином встановлюється правовий порядок. Тільки з реалізацією у фактичній правомірній поведінці людей правила (моделі) поведінки, що визначені в зовнішніх формах права, стають реальним правом.

У публічному праві відносини виникають з метою управління загальносуспільними справами. Їхні суб'єкти перебувають у взаємозв'язку «влада-підпорядкування» (вертикальні або субординаційні відносини), а правове регулювання здійснюється імперативним методом. Такі відносини суспільство самостійно сформувати не в змозі. Тому формування норм публічного права більше пов'язане не з виявленням уже наявних у суспільному житті варіантів поведінки, а з моделюванням норм, спрямованих на правове впорядкування нових соціально важливих відносин.

На відміну від публічного приватне право розвивається здебільшого стихійно. Адже зумовлене об'єктивними закономірностями, передусім, у сфері майнових відносин, де переважають взаємини між рівноправними суб'єктами (горизонтальні відносини) і диспозитивний метод правового регулювання. На етапі формулювання норм приватного права залишається тільки виявити сформовані суспільством моделі поведінки і надати їм належне зовнішнє закріплення.

Сучасне теоретичне розуміння сутності правоутворення базується на: різноманітті форм існування права, а також єдності і відмінності права і закону; пріоритеті людини і суспільства над державою; субсидіарності у взаємовідносинах суспільства і держави, що орієнтує на обслуговуючу та забезпечувальну роль держави, яка ґрунтується на засадах верховенства права; альтернативності у системі соціального регулювання, що спрямовує на усвідомлення права і процесів його утворення як лише однієї з форм соціальної взаємодії.

Основні поняття: правоутворення, формування права, формулювання права, праворозуміння, соціальне регулювання, джерела права.

Джерела: [1] - [5]; [8] - [9]; [11]; [14]; [18] - [20].

Завдання 1

Розкрити сутність основних факторів, що впливають на процес правоутворення.

Завдання 2

Проаналізувати вплив праворозуміння на процес правоутворення та занотувати аргументовані висновки у робочому зошиті.

Завдання 3

Визначити поняття та зміст поняття «альтернативність в системі соціального регулювання».

Завдання 4

Охарактеризувати основні орієнтири сучасного розуміння правоутворення.

Запитання для самоперевірки

1. Що складає зміст поняття «правоутворення»? Які джерела правоутворення Вам відомі?
2. На які етапи можна поділити процес правоутворення? Охарактеризуйте їх.
3. Як співвідносяться поняття «правоутворення» та «правотворчість»?
4. У чому полягає відмінність процесів правоутворення у сфері публічного та приватного права?
5. Чим відрізняється поняття «формування права» від «формулювання права»?

Практичне заняття 1.3. Теоретико-правові засади стабілізаційного призначення правотворчості

План

1. Етапи наукових досліджень проблеми правотворчості.
2. Право і правотворчість у контексті праворозуміння.
3. Вплив типології праворозуміння на пізнання природи та змісту правотворчості.
4. Юридична практика та її роль у правотворчому процесі.

Основні теоретичні відомості

Теоретичні розробки питань правотворчості є відносно новим напрямом вітчизняної юридичної науки, зокрема наукові здобутки у цій сфері базуються на наукових роботах, які:

а) відносяться до, так званого, радянського періоду розвитку та пов'язані із прізвищами Н.Д. Абдулаєва, Б.В. Дрейшева, Д.А. Керімова, А.С. Піголкіна, С.В. Полєніної та інших;

б) активізувалися на початку 90-х років ХХ століття й зумовлені сучасними ідеями демократизації суспільства та оновлення законодавства країни, що націлені на побудову ринкової економіки

(С.П. Кравченко, М.М. Марченко, О.Г. Мурашин, І.Д. Шутак, О.І. Ющик та інші);

в) розроблялися на початку ХХІ століття і пов'язані з такими науковцями як І.С. Андрєєва, Н.В. Артикуца, І.О. Биля, Г.А. Василевич, Т.О. Дідич, Ж.О. Дзейко, О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, П.М. Рабінович та інші. Специфікою наукових досліджень проблем правотворчості вказаного періоду є те, що вони мають виключно прикладний характер і містять інформаційний матеріал щодо організації процесу правотворчості, окремих його стадій, вдосконалення кадрового, організаційного та правового забезпечення правотворчості.

Вищевказане свідчить про необхідність актуалізації питання комплексного дослідження правотворчості як соціального явища, що розвивається і функціонує в умовах перехідного, трансформаційного етапу свого розвитку. Зокрема, надзвичайно важливим, як в теоретичному, так і в практичному сенсі, є дослідження співвідношення права і правотворчості, їхньої спорідненості і дотичності як компонентів правової реальності, суспільних феноменів, смислоутворюючі умови яких визначають їх як такі, що відповідають своїй правовій сутності, а відтак, володіють потенціалом взаємного впливу щодо підвищення якості правового буття українського суспільства.

Здатність права втілюватися у правотворчість означає, що характер і зміст правотворчості значною мірою залежить від втіленої у правовій реальності правової парадигми – пануючого у юриспруденції праворозуміння, яке є показником правової зрілості не тільки особистості, але й соціальних груп, а також суспільства у цілому. Праворозуміння – це серцевина індивідуальної правової свідомості, процес і результат опанування людиною свого правового буття у контексті правового буття соціуму. У концентрованій, узагальненій формі воно поєднує пізнавальний, ціннісний та поведінковий компоненти правової свідомості у певний цілісний каркас правової структури особистості чи суспільства. Саме тому праворозуміння є ключовою, вихідною проблемою юриспруденції, від усвідомлення якої залежить вирішення фундаментальних проблем юридичної науки.

Багатоманітність підходів до праворозуміння обумовлює множинність критеріїв його типології, яка може проводитися за найрізноманітнішими ознаками:

- залежно від ставлення до «основного питання філософії» – співвідношення матеріального та ідеального – можна виокремити матеріальні та ідеалістичні типи праворозуміння;

- залежно від особливостей і масштабів використання надбань інших галузей знань в підходах до праворозуміння, воно може бути поділене на такі типи: феноменологічний, герменевтичний, антропологічний, психологічний, синергетичний, комунікативний;

- залежно від розмежування чи отождошення права і закону відокремлюють юридичний та легістський, або позитивістський і непозитивістський типи праворозуміння.

Значне місце у правотворчому процесі належить юридичній практиці, без якої неможливе виникнення, функціонування та розвиток правової системи суспільства. За допомогою юридичної практики проходить перетворення всього суспільного життя. Адже вона є динамічним елементом правової системи і такі перетворення відбуваються в процесі видання нових, зміною вже існуючих нормативно-правових приписів, їх тлумачення та деталізації, використання та застосування у повсякденному житті.

Основні поняття: правотворчість, нормотворчість, правова реальність, правова парадигма, типологія праворозуміння, юридична практика, правотворча юридична практика, правореалізаційна юридична практика, правоохоронна юридична практика, юридична практика органів прокуратури, адвокатська практика, арбітражна практика, нотаріальна практика, судова практика.

Джерела: [1] - [5]; [8] - [9]; [11]; [14]; [18] - [20].

Завдання 1

Охарактеризувати рівень дослідження категорій правотворчості у сучасному українському правознавстві

Завдання 2

Проаналізувати вплив типології праворозуміння на розуміння природи та змісту правотворчості.

Завдання 3

Дослідити питання співвідношення понять «право» та «правотворчість».

Завдання 4

Розкрити зміст юридичної практики та охарактеризувати різні підходи до її класифікації.

Запитання для самоперевірки

1. У чому полягає взаємозв'язок права і правотворчості?
2. Які доктринальні дефініції праворозуміння існують в юридичній літературі?
3. Що складає зміст природно-правового та юридико-позитивістського типів праворозуміння?
4. Які критерії покладено в основу класифікації праворозуміння?
5. На які види поділяється юридична практика?

Практичне заняття 1.4. Теоретико-правове підґрунтя сучасної правотворчості

План

1. Правотворчість як правова цінність.
2. Правотворчі відносини в системі суспільних відносин.
3. Форми та методи реалізації функцій держави у сфері правотворчості.

Основні теоретичні відомості

Право і правові явища, в тому числі і правотворчість, утворюють систему правових цінностей, які мають свою власну (правову) природу, цілісність, структуру та ієрархію. Право, будучи одним із засобів, який забезпечує необхідні умови соціального буття, володіє якостями культурної та духовної, соціальної і особистісної, інструментальної і власної цінності.

Правотворчість (правоутворення) є цінністю внаслідок того, що вона (правотворчість) відображає установки на стабільність, однорідність, максимальну формальність правових відносин, на функціональність. Цінність правотворчості для окремої особи і суспільства визначається тим, що у системі правових відносин знаходять своє втілення уявлення і прагнення людини до свободи і рівності.

Важливу забезпечувальну роль у системі правових відносин, у функціонуванні та розвитку системи законодавства виконують правотворчі відносини. Як елемент механізму правового регулювання, правотворчі відносини здійснюються постійно. Цим забезпечується постійне вдосконалення правового регулювання суспільних відносин. Окрім цього, безперервна реалізація правотворчих відносин обумовлена оперативним характером регулювання у сфері публічного управління.

Специфіка правотворчих відносин виражається, насамперед, у тому, що вони виступають засобом створення (зміни, скасування) самих норм права. В цьому їх головна, основна функція. Як і інші правові відносини, вони слугують засобом реалізації правових приписів, установлень.

Створення нормативного акта представляє собою юридичний (юридично-технічний) процес, основою якого виступають *матеріальні відносини* (складаються у процесі підготовки та створення (скасування, зміни) нормативного акта уповноваженими державними органами (творча, інтелектуальна діяльність)) та *процесуальні відносини* (забезпечують практичне здійснення матеріальних правотворчих відносин (послідовність, порядок їх реалізації тощо) з метою формування ефективно діючого правового акта).

Розвиток і вдосконалення законодавчої бази будь-якої держави безпосередньо пов'язується з явищем правоутворення. Це складний соціальний процес створення права як системи загальнообов'язкових правових норм, що знаходить свій прояв у правовій свідомості та правовій культурі (як всього населення, так і окремих громадян).

Розвиток суспільства та ускладнення суспільних відносин вимагає безпосереднього регулювання та їх упорядкування.

Зазначені процеси неможливі без участі держави шляхом реалізації власних функцій. Однією з характерних особливостей функцій держави є наявність чітко визначених форм і методів їх реалізації. Саме вони не лише забезпечують єдність і системність функцій, а й визначають засоби зовнішнього прояву та забезпечення функцій держави.

У сучасній літературі у поглядах різних науковців визначення правових форм реалізації функцій держави існують різні точки зору:

- пропонують розрізняти дві основні форми діяльності органів держави щодо здійснення її функцій: юридичну (пов'язану з прийняттям нормативних актів) і фактичну;
- розподіл форм здійснення функцій держави на правові та організаційні тощо.

Роль держави змінюється у зв'язку зі своєрідністю методів реалізації функцій держави. У сучасній літературі існує два принципово різних підходи до розуміння їх змісту:

- кожна галузь права має свій власний метод, що характеризується спеціальними рисами;
- всі галузі права використовують у регулятивних цілях єдині правові методи, які закладені в самій природі права.

Враховуючи особливості різних напрямків діяльності держави, науковці виокремлюють наступні методи (прийоми) реалізації її функцій: методи імперативного характеру (метод субординації, централізований, імперативний); методи диспозитивного характеру.

Основні поняття: цінність права, правові відносини, правотворчі відносини, матеріальні відносини, процесуальні відносини, функції держави, стандарти правотворчої процедури.

Джерела: [1] - [5]; [8] - [9]; [11]; [14]; [18] - [20].

Завдання 1

Враховуючи різні наукові підходи до визначення правових форм реалізації функцій держави, визначити форми реалізації функцій держави у сфері правотворчості.

Завдання 2

Розглянути поняття «правотворчість» як категорію правової цінності та як елемент правової реальності.

Завдання 3

Проаналізувавши вплив євроінтеграційних процесів на розвиток правотворчої діяльності, у робочому зошиті скласти таблицю «Правові засоби правотворчості в контексті інтеграції України в ЄС».

Завдання 4

Визначити структурні елементи системи ідеолого-концептуальних та формально-юридичних засад правотворчості.

Запитання для самоперевірки

1. У чому полягає цінність правотворчості?
2. Які сучасні стандарти правотворчої процедури Вам відомі?
3. З якою метою здійснюється правотворчі правовідносини?
4. У яких формах відбувається реалізація функцій держави у сфері правотворчості?
5. Які форми організаційної діяльності органів держави Ви знаєте?

Практичне заняття 1.5. Сучасні проблеми теорії та практики правотворчості

План

1. Поняття та ознаки національної правотворчості.
2. Суб'єкти та форми правотворчості.
3. Функції та принципи правотворчості.
4. Тенденції розвитку та вдосконалення правотворчості в Україні.

Основні теоретичні відомості

Національна правотворчість – це діяльність спеціально уповноважених органів з обов'язковою участю суспільства, що спрямована на формування норм національного права, регулятивна дія яких поширюються на територію та громадян, у територіальних межах яких здійснюється та забезпечується управлінська діяльність держави в межах суспільства.

Оскільки національна правотворчість є самостійної категорією, це надає змогу виокремити ряд ознак, які визначають її природу та сутність. Особливими ознаками цієї категорії є:

- 1) діяльність, що здійснюється компетентними органами, сутність якої полягає в забезпеченні процесу спрямованого на формування норм права, органами які наділені відповідним правовим стандартом;
- 2) діяльність, що відображає об'єктивні потреби та інтереси суспільства і держави;

3) діяльність, що спрямована на ефективне регулювання суспільних відносин, які виникають в межах держави;

4) діяльність, що здійснюється державою, громадянським суспільством;

5) діяльність, що має цілеспрямований характер, результатом якої є формування національного законодавства держави.

Суб'єктами правотворчості можуть виступати: міжнародні організації, держава в особі уповноважених державних органів, органи місцевого самоврядування, народ, населення окремої територіальної одиниці, громадські організації тощо. Кожен з них робить свій внесок у правотворчість, який може полягати в пропозиціях, підготовці проектів правових актів, здійсненні їхньої експертизи, схваленні тексту тощо. Проте надання правовим актам юридичної сили – це прерогатива держави або інших суб'єктів, яким вона делегує такі повноваження.

Залежно від «формату» і глибини взаємодії різних суб'єктів правотворчості можна виділити наступні форми правотворчості: односуб'єктна (одноособова), спільна, санкціонована та делегована правотворчість.

Правотворчість, в залежності від того яким чином вона впливає на правове регулювання суспільних відносин, виконує відповідні функції:

1) функція первинного регулювання нових суспільних відносин;

2) функція оновлення нормативно-правового матеріалу;

3) функція ліквідації прогалин у позитивному праві;

4) функція систематизації нормативно-правового матеріалу.

Також здійснення правотворчої діяльності повинна будуватися на раціональних, прагматичних, позбавлених будь-якої ідеології, ефективних принципах, тобто основоположних, фундаментальних ідеях, керівних засадах. Серед принципів правотворчості у науковій літературі виокремлюють наступні:

1) принцип науковості;

2) принцип професіоналізму;

3) принцип законності,

4) принцип демократизму;

5) принцип гласності;

6) принцип оперативності;

- 7) принцип гуманізму;
- 8) принцип планування;
- 9) технічна досконалість правових актів.

Сучасна юридична наука потребує аналізу та переосмислення процесу правотворчості, а також виокремлення як на теоретичному, так і на практичному рівнях нових наукових підходів до характеристики категоріального рівня правотворчості, її сутності та значення в контексті сучасних потреб суспільства і держави. На здійснення процесу правотворчості в сучасному суспільстві впливають різноманітні національні, міжнародні, суб'єктивні та об'єктивні фактори.

Адже поява нових сфер життєдіяльності суспільства, сучасні процеси глобалізації, розвиток світового співтовариства, трансформаційні зміни в суспільстві, оновлення національної законодавчої бази та приведення її у відповідність до міжнародних стандартів потребують активізації правотворчого процесу, який є багатоаспектним та розгалуженим; здійснюється на міжнародному та національному рівнях, що є взаємообумовленими та полягає у впливі міжнародних факторів на формування національного законодавства; повинен відповідати міжнародним стандартам і потребам.

Основні поняття: національна правотворчість, форми правотворчості, функції правотворчості, суб'єкти правотворчості, принципи правотворчості.

Джерела: [1] - [5]; [8] - [9]; [11]; [14]; [18] - [20].

Завдання 1

Розглянути сутність та зміст поняття «правотворчість» та визначити спільні й відмінні риси з поняттями «правоутворення», «нормотворчість» та «законотворчість».

Завдання 2

Законспектувати у робочому зошиті основні види правотворчості, враховуючи суб'єктний склад правотворчої діяльності.

Завдання 3

Охарактеризувати кожен з принципів правотворчості та навести приклади їх реалізації у правотворчому процесі.

Завдання 4

Розкрити сучасні тенденції розвитку та вдосконалення правотворчості в Україні.

Запитання для самоперевірки

1. У чому полягає основна мета правотворчості?
2. Які форми правотворчості Ви знаєте?
3. На яких принципах базується правотворча діяльність?
4. У чому полягає сутність поняття «правотворчий процес»?
Назвіть стадії правотворчого процесу.
5. Які ознаки характеризують зміст національної правотворчості?

Практичне заняття 1.6 Теоретико-методологічні засади досліджень юридичної техніки

План

1. Теоретичні основи формування ідеї юридичної техніки.
2. Історія та передумови формування юридичної техніки.

Основні теоретичні відомості

Розвиток правової науки в умовах сьогодення ставить перед нами об'єктивну проблему аналізу ряду базових теорій і концепцій, що лежать в основі наукового обґрунтування як феномена виникнення і розвитку права, так і його ролі під час історичної еволюції права і держави. Однією з таких теорій, поза сумнівів, постає теорія юридичної техніки, перші спроби обґрунтування якої були здійснені ще за давніх часів.

Нині юридична техніка є предметом досліджень багатьох дисциплін, а тому з метою її всебічного аналізу слід звернутися до найбільш відомих наукових праць, автори яких є представниками тієї або іншої наукової дисципліни, зокрема:

- філософії, представники якої у своїх працях описували окремі вимоги до законів, наприклад, вимоги до стилю, термінології, тексту тощо, які фактично першими в історії свої праці присвятили юридичній техніці;

- теорії та історії держави і права, історії політичних та правових вчень, що дає можливість дослідити умови, фактори та етапи розвитку юридичної техніки, визначити основні підходи до розуміння юридичної техніки;

- галузевих юридичних наук (конституційного та адміністративного права), представники яких розглядали процесуальну сторону нормотворчості через коло її основних стадій (етапів), окреслювали коло суб'єктів нормотворчості;

- гуманітарних наук (логіки, діловодства, української мови тощо), дослідження, яких посідають значне місце у визначенні правил юридичної техніки, серед яких: правила оформлення та розташування реквізитів відомих актів, загально-лінгвістичні правила, стилістичні правила, правила викладу термінів та інших мовних засобів тощо.

Дійсно важливим внеском у розвиток юридичної техніки є праці філософів, які розглядали її окремі аспекти ще до того, як термін «юридична техніка» було введено в теорію права у XVII столітті.

Юридична техніка почала розглядатись як самостійна правова категорія, правове поняття, яке набуло подальшого теоретичного розвитку у працях таких вчених, як Д.А. Керимов, Г.І. Денисов, С.С. Алексєєв, А.Б. Венгеров, П.М. Рабінович, М.І. Козюбра, С.В. Бобровник, Ж.О. Дзейко, О.Л. Дзюбенко, І.Д. Шутак, І.І. Онищук та ін.

У XIX-XX ст.ст. правила юридичної техніки продовжували свій розвиток, однак в період XX ст. юридична техніка сформувалася не тільки як певний досвід, набутий в процесі правотворчості, але і як відповідна правова категорія, що охоплювала собою систему правил, засобів, прийомів створення, скасування та упорядкування правових актів. Кінець XIX початок XX ст. ознаменувався ще й тим, що правила юридичної техніки були підсилені можливостями використання комп'ютерних технологій, що дозволило зберігати та перероблювати нормативно-правові акти.

Відслідковуючи історичні факти, слід відзначити, що юридична техніка почала розвиватися з появою перших пам'яток права. Тому, говорячи про розвиток юридичної техніки, не можна не враховувати її практичного розвитку, який і є передумовою необхідності визначення даної правової категорії.

Історія розвитку держави і права включає чотири самостійні етапи: Античність, Середньовіччя, Новий час, Новітній час, кожен з яких характеризується певними рисами розвитку держави, які, відповідно, вплинули на розвиток права, а отже і на розвиток юридичної техніки.

А питання про розвиток юридичної техніки потрібно розглядати в двох аспектах: як наукову розробку, тобто формування системи наукових знань про інститут юридичної техніки; як практичний розвиток, який полягає у розгляді юридичної техніки в контексті практики її використання компетентними органами влади у процесі підготовки юридичних документів.

Основні поняття: юридична техніка, функції юридичної техніки, юридичне письмо, джерела формування юридичної техніки, етапи розвитку юридичної техніки.

Джерела: [1] - [5]; [6] - [9]; [13]; [15] - [17]; [21]; [24] - [26].

Завдання 1

Визначити та охарактеризувати передумови розвитку юридичної техніки.

Завдання 2

Вказати представників інструментального та якісного підходів до розуміння юридичної техніки та обґрунтувати сутність кожного з цих підходів.

Завдання 3

У робочому зошиті скласти таблицю-характеристику «Етапи розвитку юридичної техніки».

Завдання 4

Зазначити представників епохи Середньовіччя, які у своїх творах порушували проблему якості законів та вимог до них, а також назвати основні джерела цього періоду.

Запитання для самоперевірки

1. Які особливості мала юридична техніка в період Античності?
2. З працями яких вчених пов'язаний розгляд юридичної техніки як самостійної правової категорії?
3. У чому полягає сутність «правового письма»? Що є його основною формою?
4. Які передумови розвитку юридичної техніки?
5. В чому полягає сутність поняття «юридичний документ»?

Практичне заняття 1.7 Сучасні підходи до розуміння юридичної техніки

План

1. Поняття та значення юридичної техніки.
2. Види юридичної техніки.

Основні теоретичні відомості

Термін «юридична техніка» (від лат. *juris* – право, грец. *techné* – ремесло, майстерність, мистецтво) – трактується як багатозначне слово. Під словом «техніка», яке лежить в основі поняття юридичної техніки, розуміють практичну діяльність; рекомендації щодо найбільш доцільних способів здійснення практичної діяльності; мистецтво здійснення практичної діяльності; сукупність засобів практичної діяльності тощо.

Зміст юридичної техніки органічно пов'язаний з сутністю та ознаками самого права. Єдність форми і змісту в праві дає підстави стверджувати, що юридична техніка певним чином впливає не тільки на формулювання, а і на пошук його правового змісту. Тому завдання юридичної техніки – розкрити тенденції і межі впливу юридичної техніки.

Отже, розглядаючи термін «техніка» в словосполученні «юридична техніка» можна прийти до висновку, що дане поняття є багатогранним, оскільки включає декілька аспектів:

- під технікою розуміється сукупність знань, навичок, рекомендацій, які розроблені теорією права, з метою використання їх в практичній діяльності для досягнення ефективних результатів;
- технікою є діяльність, яка складається з поетапно виконуваних дій, які засновані на теоретично-правових знаннях, спрямованих на досягнення цілей юридичної техніки;
- техніка є тією сукупністю елементів юридичної техніки, які розкривають її сутність та призначення;
- технікою є мистецтво, майстерність, в яких важливу роль відіграє суб'єктивний фактор, що полягає у професіоналізмі теоретиків і практиків.

При всій різноманітності поглядів на проблему типології юридичної техніки можна виділити два основні підходи:

- широкий підхід, який базується на тому, що юридична техніка ототожнюється з правом у цілому або лежить в його основі, відображаючи більше аспектів правової діяльності. Такий підхід дозволяє стверджувати, що юридична техніка охоплює практично всі види правової діяльності та суттєво впливає на їх якість;
- вузький підхід до розуміння юридичної техніки обмежується її місцем лише в законодавчій сфері права, що свідчить про ототожнення понять «юридична техніка» і «законодавча техніка».

Загалом юридичну техніку слід розглядати як галузь знань про правила ведення юридичної роботи і створення в її процесі різних юридичних документів, яка раніше була частиною теорії держави і права.

Юридична техніка є найважливішою умовою і засобом виправлення та попередження юридичних помилок, яку застосовують адвокати, судді, нотаріуси, парламентарі, урядовці, управлінці для письмового окреслення змісту нормативно-

правових актів, оформлення юридичних документів, вираження правового аналізу юридичних прав і обов'язків.

Щодо видів юридичної техніки у літературі пропонуються різні класифікації:

1) техніка правотворчості (законодавчу техніку), техніку правозастосування, техніку судової промови, тлумачення, допиту, нотаріальної діяльності (Г. Муромцев);

2) техніка правотворчості і правозастосовна (правореалізаційна), інтерпретаційна і правозастосовуюча, судова і слідча, прокурорська тощо (В. Карташов);

3) техніка законодавча, нормотворча та судово-адміністративна (А. Бобилев);

4) за видами правових актів, які обслуговуються визначеною сукупністю технічних прийомів і засобів, на законодавчу (правотворчу) техніку і техніку індивідуальних актів. А за змістом цих прийомів і засобів – на засоби і прийоми юридичного вираження волі законодавця (або волі суб'єкта індивідуального акта) та на засоби і прийоми словесно-документального викладення змісту акта (С. Алексєєв);

5) нормотворча техніка, техніка оприлюднення, техніка інкорпорації і консолідації, правозастосовну та ін. (І. Биля);

6) законодавча техніка, адміністративна та правоохоронна (І. Шутак, І. Оніщук) тощо.

Таким чином, керуючись вищезазначеними позиціями, можна дійти висновків, що юридична техніка, залежно від видів правових актів, включає правотворчу (заколотворчу та нормотворчу техніку), правозастосовну та правотлумачну техніку. З правової сторони юридична техніка пов'язана зі створенням нормативно-правових актів, що утворює її головну і вихідну частину.

Основні поняття: юридична техніка, законодавча техніка, нормотворча техніка, правила юридичної техніки, прийоми юридичної техніки.

Джерела: [1] - [5]; [6] - [9]; [13]; [15] - [17]; [21]; [24] - [26].

Завдання 1

Схематично зобразити та розкрити зміст функцій юридичної техніки.

Завдання 2

Визначити та охарактеризувати особливості юридичної техніки в різних правових системах сучасності.

Завдання 3

Опрацювавши довідкову літературу, підготувати доповідь на тему: «Значення юридичної техніки для формування правової держави, зміцнення законності і правопорядку, підвищення рівня професійної культури юриста».

Завдання 4

Охарактеризувати правотворчу, правореалізаційну та інтерпретаційну техніку.

Запитання для самоперевірки

1. Яке практичне значення має юридична техніка для вдосконалення правової системи?
2. В чому полягає сутність загальної та галузевої юридичної техніки?
3. Яка відмінність між поняттями «юридична техніка», «юридична тактика» та «юридична технологія»?
4. На яких принципах базується юридична техніка?
5. Як співвідносяться поняття «юридична техніка» та «юридична технологія»?

Практичне заняття 1.8. Правила та засоби юридичної техніки та проблеми їхнього застосування

План

1. Поняття та види правил юридичної техніки.
2. Поняття та класифікація засобів юридичної техніки.

Основні теоретичні відомості

Юридична техніка є складним поняттям, розуміння якої, окрім видової класифікації, передбачає проведення структурного аналізу. За своєю структурою юридична техніка складається із системи правил, засобів і способів створення нормативно-правових актів та їх систематизації у формі кодифікації та консолідації.

Як правило, такі засоби і способи юридичної техніки не можуть бути охоплені універсальним визначенням їх поняття. У правознавстві існують їх різні тлумачення, які переважно залежать від типології праворозуміння.

Правила, на відміну від інших структурних складових юридичної техніки, є найбільш значущим її елементом, оскільки, з одного боку, визначають умови використання інших складових юридичної техніки, а з іншого – є зв'язком між теорією вивчення юридичної техніки та практикою її застосування.

Правила юридичної техніки є відображенням тих сфер, в яких використовується юридична техніка, а отже кожному виду юридичної техніки належить відповідна група правил юридичної техніки.

Застосовуючи різні критерії поділу правила юридичної техніки можна класифікувати на такі види:

1) залежно від основних властивостей юридичної техніки та багатоманітності її виявів у правовій системі держави можливим є поділ на статичні і динамічні;

2) залежно від форм їх прояву правила поділяють на внутрішні та зовнішні;

3) за сферою дії юридичної техніки правила поділяють на: загальні, галузеві та міжгалузеві;

4) за поділом системи права правила поділяють на ті, які застосовуються з метою закріплення норм і інститутів у галузі приватного і галузі публічного права;

5) залежно від традиційного поділу галузей права правила юридичної техніки поділяють на ті, які використовуються для закріплення норм конституційного, адміністративного, цивільного, трудового та інших галузей права;

6) за походженням правила юридичної техніки поділяють на: теоретичні, нормативні і практичні;

7) залежно від специфіки законодавчої діяльності правила поділяються на ті, які стосуються створення законів та ті, які застосовуються при систематизації законодавства.

Проте поділ правил юридичної техніки на види є умовним, оскільки з метою закріплення норм права у законах можуть застосовуватися різні правила їх створення і систематизації.

Говорячи про засоби юридичної техніки, слід зазначити, що вони є тими знаряддями, інструментами, які використовуються в процесі створення та систематизації текстів правових актів.

Залежно від змісту допустимих правом явищ, за допомогою яких забезпечується досягнення законодавцем мети правового

регулювання при створенні і систематизації текстів правових актів, засоби юридичної техніки можна класифікувати на такі види: юридичні конструкції; мовні засоби; юридичні терміни; юридичні презумпції; юридичні фікції; юридичні аксіоми; юридичні дефініції; юридичні преюдиції тощо.

Основні поняття: правила юридичної техніки, засоби юридичної техніки, юридичні конструкції, мовні засоби, юридичні терміни, юридичні презумпції, юридичні фікції, юридичні аксіоми, юридичні дефініції, юридичні преюдиції.

Джерела: [1] - [5]; [6] - [9]; [13]; [15] - [17]; [21]; [24] - [26].

Завдання 1

Враховуючи основні характеристики правил юридичної техніки, визначити їх види та записати у робочий зошит коротку характеристику кожного з них.

Завдання 2

Надати характеристику поняттю «юридичні конструкції» як засобу юридичної техніки.

Завдання 3

Проаналізувати загальні правилами використання юридичних термінів.

Завдання 4

У робочому зошиті розробити структурно-логічну схему «Класифікація юридичних презумпцій».

Запитання для самоперевірки

1. У чому полягає специфіка юридичних фікцій?
2. Що складає зміст поняття «юридичні аксіоми»? Наведіть приклади юридичних аксіом.
3. Який вплив чинять юридичні застереження на ефективність правового регулювання?
4. Які вимоги ставляться до використання в юридичному процесі юридичних преюдицій?
5. Як співвідносяться поняття «юридичний термін» та «юридична дефініція»?

Практичне заняття 1.10. Юридична техніка в контексті формування академічної доброчесності

План

1. Поняття академічної доброчесності.
2. Юридична техніка в контексті формування академічної доброчесності в сучасних умовах

Основні теоретичні відомості

1. Академічна доброчесність - це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень.

2. Дотримання академічної доброчесності педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками передбачає:

    посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;

    дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;

    надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність;

    контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти;

    об'єктивне оцінювання результатів навчання.

Основні поняття: Академічна доброчесність, дотримання академічної доброчесності, порушення академічної доброчесності.

Джерела: [1] - [5]; [6] - [9]; [13]; [15] - [17]; [21]; [24] - [26].

Завдання 1

Проаналізувати види порушень академічної доброчесності

Завдання 2

Розкрити порядок виявлення та встановлення фактів порушення академічної доброчесності

Запитання для самоперевірки

1. У чому полягає сутність поняття академічної доброчесності?

2. Що складає зміст поняття порушення академічної доброчесності? Наведіть приклади

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Базова література:

1. Теорія держави і права: навч. посіб. для підгот. фахівців з інформаційної безпеки / [О.О. Тихомиров, М.М. Мікуліна, Ю.А. Иванов та ін.]; за заг. ред. Л.М. Стрельбицької. – Київ: Кондор Видавництво, 2016. – 332 с.

2. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права: підручник / М.С. Кельман. – К.: Кондор-Видавництво, 2016. – 716 с.

3. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред.. М.І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. – 392 с.

4. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред.. О.В. Петришина. – Х.: Право, 2014. – 368 с.

5. Качур В.О. Теорія держави і права : навчальний посібник [Текст] / В.О. Качур. – К. : Видавництво «ЦП «Компринт», 2014. – 328 с.

6. Манько Д.Г. Юридична техніка й технології : навч.-метод. посіб. / Д.Г. Манько. – Херсон : Олді-плюс, 2013. – 202 с.

7. Шутак І.Д. Юридична техніка : навч. посіб. / І.Д. Шутак, І.І. Онишук. – Івано-Франківськ, 2013. – 495 с.

8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2012. – 526 с.

9. Татарчук В.І. Теорія держави і права. Навчальний посібник. – К. : ЦУЛ, 2012. – 184 с.

Допоміжна література:

10. Навчально-методичний посібник для практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Нормопроектувальна техніка та державна реєстрація нормативно-правових актів» (освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр», спеціальність 8.03040101 «Правознавство») / уклад.: С.Г. Сergyїна, П.М. Любченко, І.І. Бодрова та ін. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013 – 35 с.

11. Волошин Ю.О. Модельна правотворчість і гармонізація у комплексі засобів зближення правових систем в умовах міждержавної інтеграції: порівняльно-правовий аспект / Ю.О. Волошин // Право України. – 2013. – С. 242-250.

12. Теньков С.О. Процесуальні та договірні документи у практиці роботи юристів / С. О. Теньков, О. В. Богатиренко, О. С. Головатенко та ін. – К. : Професіонал, 2012. – 512 с.

13. Легка О. Юридична техніка законодавчих та правозастосовних актів / О. Легка // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 101-107.

14. Чаплюк О. Метологічні засади взаємодії національної та міжнародної правотворчості. / О. Чаплюк // Юридична Україна: Правовий часопис – Київ, 2011. – № 4. – С. 21-26.

15. Процесуальні документи у цивільних справах : теорія, методика, практика : науково-практичний посібник / ред. С.Я. Фурса – К. : Правова єдність, 2011. – 895 с.

16. Кримінально-процесуальні документи: досудове та судове провадження: навчально-практичний посібник / О. П. Кучинська. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 406 с.

17. Процесуальна документація: навч. посібник / П. М. Павлик, Ж. В. Удовенко, Т. М. Кілічава, Л. М. Райх. – 3-тє вид., переробл. та доповн. станом на 1 серп. 2010 р. – К. : Центр учб. л-ри, 2010. – 560 с.

18. Ковальський В.С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади / В.С. Ковальський, І.П. Козінцев. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 192 с.

19. Ющик О.І. Теоретичні основи законодавчого процесу: моногр. / О.І. Ющик. – К.: Парлам. вид-во, 2004. – 520 с.

20. Биля І. О. Теоретичні основи використання нормотворчої техніки: автореф. дис ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І. О. Биля. – Х., 2004. – 20 с.

3. Інформаційні ресурси в інтернеті:

21. Яковенко М.О. Юридична техніка: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни студентами спеціальності 081 «Право» [Електронний ресурс] / М.О. Яковенко.

– Полтава: ВНЗ Укоопспілки «ПУЕТ», 2016. – 148 с. – Режим доступу: http://pravo.puet.edu.ua/files/lic2016/ut_03.pdf

22. Риндюк В.І. Нормотворча діяльність : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. [Електронний ресурс] / В. І. Риндюк. – К. : КНЕУ, 2009. – 162 с. – Режим доступу: http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/8461/1/cgiirbis_64.pdf

23. Бержерон Р. Правила нормопроекування [Електронний ресурс] / Р. Бержерон. – Оттава : М-ство юстиції Канади, 1999. – 60 с. – Режим доступу: aritu.org.ua/system/files/bergeron.doc

24. Болдырев М. Юридическое конструирование: курс лекций [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://issuu.com/singa/docs/iurconst/1>

25. Буроменський М. В. Звернення до Європейського суду з прав людини : практика Суду і особливості українського законодавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/index.php?id=1080677442> 4.

26. Гиляка О. Юридичний документ : особливості та законодавче регулювання [Електронний ресурс] / О. Гиляка // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 3. – С. 165-172. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/jpdf/vapny_2014_3_18.pdf